

СЕКЦІЯ І. ІСТОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПЕРСОНАЛІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРИРОДООХОРОНЕЦЬ УКРАЇНИ М.П.ЧАЙКОВСЬКИЙ ТА ЙОГО ВКЛАД У РОЗВИТОК ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

Царик Л.П., Царик П.Л.

tsarykl55@gmail.com   pitertsaryk@gmail.com

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

The basic events of the life and creative work of Mykola Petrovych Tchaikovsky, a recognized naturalist of the Podilsk region, are covered, as well as his cooperation in the framework of joint projects with the team of the Geography Faculty of TNPU.

Key words: *nature conservation, Mykola Tchaikovsky, nature conservation projects.*

Микола Петрович Чайковський заслужений природоохоронець України, Почесний член Українського товариства мисливців і рибалок, Член-кореспондент Української Екологічної Академії Наук, понад 50 років працював в системі лісоохорони та лісонасаджень, охорони природи, був ініціатором та організатором створення понад 500 заповідних об'єктів на теренах Тернопільщини, зініціював створення в Україні нової заповідної категорії – регіональний ландшафтний парк.

Народився Микола Петрович 2 вересня 1922 року у с. Тарасівка Жмеринського району Вінницької області.

На початку 1941 р. Микола Петрович з родиною переїхав в м. Станіслав (Івано-Франківськ), де працював на колії до 1945 року змінивши п'ять посад від організатора роботи по обліку майна і до заступника начальника вокзалу.

З 1945 р. працював інспектором у Станіславському територіальному управлінні лісоохорони та лісонасадження. Після закінчення курсів підвищення кваліфікації лісничих у м. Коломия з 1946 по 1948 роки працював лісничим Лютянського, Чернооголовського лісництва Велико-Березнянського лісгоспу Закарпатської області. З 1949 по 1965 роки працював лісничим на Тернопільщині. У 1950 р. закінчив курси підвищення кваліфікації спеціалістів лісового господарства у Львові, а у 1961 р. Львівський лісотехнічний інститут. За успіхи у розвитку лісового господарства і досягнення високих результатів Чайковський М.П. неодноразово преміювався, нагороджувався Почесними грамотами, в т.ч. Почесною грамотою «Всесоюзної сільгоспвиставки». У 1965 році обраний головою Тернопільської обласної Ради охорони землі та лісів (із 1990); головний інспектор, завідувач сектора заповідних територій, охорони і використання тваринного світу, рибних запасів державного управління (від 1992); старший державний інспектор, начальник відділу природно-заповідного фонду тваринного світу (1994); завідувач архіву державного управління екологічної безпеки в Тернопільській області (1995 – 1996). З кінця 60-х початку 70-х років ХХ століття М.П. Чайковський включився в активну природоохоронну, природопросвітницьку і громадську діяльність спрямовану на розбудову заповідної справи, підготовку фахівців, громадських інспекторів з охорони природи, громадських активістів. У штатному розписі обласної інспекції з охорони природи наприкінці 60-х було 4 особи: начальник, старший

інспектор (М.П.Чайковський), інспектор, водій. Микола Петрович здійснював контроль за станом охорони і раціонального використання земельних ресурсів, лісів, тваринного і рослинного світу, рибних запасів, корисних копалин і природно-заповідного фонду. За час роботи в природоохоронних органах побував у кожному куточку Тернопілля, досконало вивчив природу рідного краю. Як зауважував Микола Петрович: **«Я область краще знаю, ніж місто».**

За його безпосередньої участі у 70-і роки взято під охорону найцінніші природні об'єкти краю. Свідченням цього є створення **ландшафтного заказника «Подільські Товтри»** – попередника **природного заповідника «Медобори»**, становлення якого у 1990 році було вінцем творчого вкладу Миколи Петровича у розбудову заповідної справи на Тернопіллі.

Фактично у 70-і роки минулого століття ним створено **комплексну пам'ятку природи «Кременецькі гори»**, вагомий вклад у дослідження якої внесли свого часу такі відомі вчені як В. Бессер, А. Анжейовский, В. Шафер, Ф. Гринь, Б. Заверуха. У статусі філіалу природного заповідника з 1990 року ці терени стали базовою заповідною територією нині діючого **національного природного парку «Кременецькі гори»**. У цей же період за участі Миколи Петровича закладено одні з наймальовничіших рукотворних заповідних об'єктів області – **Хоростківський дендрологічний парк, а згодом і Гермаківський дендропарк.**

З 1971 року при Тернопільському педагогічному і медичному інститутах відкриті відділення підготовки громадських інспекторів з охорони природи, які сприяли залученню студентської молоді до громадсько-корисних робіт. За роки їх існування підготовлено понад 1100 громадських інспекторів з охорони природи. В березні 1972 видрукований буклет «Кременецькі гори – пам'ятка природи республіканського значення» з картосхемою, фотографіями заповідних об'єктів і їх детальною характеристикою. В червні 1972 роки ним опубліковано проспект «Заповідні об'єкти Заліщицького району» в якому описано відтинок серетського каньйоні в районі Касперовець, урочище Обіжева, урочище Шутроминці, степова ділянка Глоди, вікові історичні дерева, а також приведений реєстр заповідних об'єктів району. Ще у 70-ті роки ХХ століття Микола Петрович ініціював створення у долині Дністра державного природного парку, розробивши його проект.

У 1972 р. в м. Залішки відбулась перша міжобласна нарада з питання створення Дністровського державного парку в межах Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької і Хмельницької областей. Було схвалено ініціативу тернополян про організацію Дністровського державного природного парку і рекомендовано підготувати відповідні документи для розгляду їх у Держкомприроди УРСР. В червні 1972 року опубліковано науково-популярне видання «Печери Тернопілля. Пам'ятки природи республіканського значення» в якому поданий загальний опис розташування печер Тернопілля, детальна характеристика печер Озерна, Вертеба, Оптимістична, Ювілейна, Кришталева, Млинки з характеристикою основних етапів розвитку карстових порожнин. В вересні 1972 року спільно з відділенням обласного товариства з охорони природи видруковано буклет «Заповідні об'єкти колгоспу імені Івана Франка с. Вікно Гусятинського району на Тернопільщині», в яких подана науково-популярна інформація про Подільські Товтри та такі їх об'єкти: гори Гостра скала, Любовня, Ципель, скелі Івана-Франка, карстові озерця-вікнини, буклет супроводжують фотографії, картосхема.

У червні 1972 Тернопіль став місцем проведення республіканського семінару з питань охорони природи і раціонального використання природних ресурсів Поділля, в якому взяли участь 200 науковців з різних регіонів України. В роботі семінару були задіяні керівники обласних відділень та секцій охорони пам'яток природи, спеціалісти Державного комітету з охорони природи, підрозділів Академії наук УРСР. Розглядалися питання природоохоронного спрямування, природозаповідної і просвітницької роботи обласних товариств і інспекцій з охорони природи. У 1972 році М.П. Чайковським

підготовлений реєстр пам'яток природи Тернопільської області, який налічував 190 пам'яток природи, представлених у всіх районах області, окрім Козівського.

В 1977 році з ініціативи обласної інспекції Держкомприроди, обласної ради науково-технічних товариств організована обласна міжгалузева науково-практична конференція «Вода – джерело життя», яка розглянула комплекс питань використання, збереження водних ресурсів, вирішення проблем очистки стічних вод від забруднювачів.

В 1977 році опублікований реєстр заповідних об'єктів Тернопільщини, підготовлений М.П. Чайковським, який включав 339 одиниць заповідного фонду. Серед заповідних об'єктів: 4 заказники, 12 пам'яток природи республіканського значення, 304 – місцевого значення, 14 заповідних парків, що засвідчує відчутне зростання заповідних об'єктів, зайнятих ними

площ, розширення категорій природозаповідання. В 1977 році виходить у світ перша краєзнавчо-природоохоронна праця М.П. Чайковського «Пам'ятки природи Тернопільщини», у якій автор детально описує державні заказники, пам'ятки живої та неживої природи, садово-паркового мистецтва рідного краю. У 1980 році відбувся республіканський науково-практичний семінар «Актуальні завдання в справі охорони пам'яток природи» зініційований обласною інспекцією Держкомприроди УРСР та обласною організацією товариства охорони природи. В роботі семінару взяли участь працівники природоохоронних закладів; науковці Львівського відділення інституту ботаніки Академії наук УРСР, Тернопільського державного педагогічного інституту; представники природоохоронних організацій західних областей України, серед них вчені, які тісно співпрацювали з М.П. Чайковським: В.І. Чопик, Й.М. Свинко, С.М. Стойко, В.О. Шиманська, С.В. Зелінка, Д.М. Голда. У 1980 році М.П. Чайковським підготовлений та опублікований Реєстр державних заказників республіканського і місцевого значень Тернопільської області який налічував 37 заповідних об'єктів. Одним із яскравих прикладів втілення ним в життя наукових доробків польських природодослідників початку 30-х років ХХ ст. (зокрема Дністровської експедиції В.Гаєвського) було створення інспектором Дежуправління з охорони природи М.П.Чайковським 11 заповідних об'єктів в межах унікальних дністровських «стінок», які склали основу Дністровського ландшафтного парку, а в подальшому і першого в Україні регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон». Цей унікальний природний феномен Подільського краю детально описаний ним у природознавчому нарисі «Дністровський каньйон» у 1981 році. В 1981 році природоохоронні організації області провели науково-практичний семінар з актуальних завдань у справі формування науково-обґрунтованої мережі заповідних територій та національних парків. Особлива увага приділяється розвитку природних національних парків, дендрологічних парків, інших природних парків в Україні і на Тернопіллі. Проводиться огляд і обмін досвідом роботи по створенню Хоростківського, Гермаківського, Козівського дендропарків, знайомство з унікальними парками-пам'ятками: Раївським, Скала-Подільським, лісовим заказником «Дача Галілея». До цієї події М.П. Чайковським підготовлений буклет «Розвиток паркового будівництва на Тернопільщині». У 1982 році ним підготовлений буклет «Шедевр садово-паркового

мистецтва. З досвіду створення Хоростківського дендропарку. До 10-річного ювілею» в якому подана історія розвитку і створення парку, низка фотоматеріалів.

У 1985 році ним підготовлено проспект «Показники розвитку заповідної справи в області за п'ять п'ятирічок», реєстр території та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області, який налічував 390 одиниць.

У 1986 році на базі Тернопільського краєзнавчого музею відбувся семінар наукових працівників відділів природи краєзнавчих музеїв УРСР на якому обговорені питання природозаповідання, природоохоронної і природоосвітницької роботи.

У 1987 році видано буклет, присвячений 15-и річчю створення Хоростківського державного дендропарку. Студенти та викладачі Тернопільського педагогічного інституту за підтримки обласного товариства з охорони природи у 1989 році провели екологічні обстеження середньої та нижньої течій річки Серет на предмет наявності водоохоронних зон, виявлення та інвентаризації джерел, лучних та лісових угруповань, а також смітників, сміттєзвалищ, оцінки екологічної ситуації в її долині. Складені карти, відстежені джерела забруднення річки, взяті проби вод в місцях скидання забруднених стоків, проведені тематичні зустрічі з шкільною молоддю засвідчили природоохоронне, еколого-освітнє спрямування даного заходу. За період з 1985 по 1990 було створено 29 заповідних об'єктів, однак площа заповідання різко збільшилась із 38,2 тис. га до 114,2 тис га. В цей період створений перший в області **державний природний заповідник «Медобори» з філіалом «Кременецькі гори»**, що дало можливість взяти під ефективну охорону і збереження унікальні природні комплекси Товтрової гряди і Кременецьких гір на площі 10455 га. В мальовничій долині Дністра в межах частин Монастириського, Бучацького, Заліщицького та Борщівського адміністративних районів створений перший в області і перший в Україні **регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон»** на площі 42,1 тис. га. За рахунок створення ряду загальнозоологічних та інших заказників їх кількість зросла з 59 до 88, що дало можливість істотно збільшити площу природозаповідання цією категорією з 27,6 тис. га до 59,8 тис. га. У 1990 році за участі Миколи Петровича відроджено статус Кременецького ботанічного саду, закладеного ще у далекому 1806 році, науковими працівниками якого проведено одні з перших на Волино-Поділлі ґрунтовні ботанічні дослідження.

У 1993 році внаслідок творчої співпраці Миколи Петровича з викладачами педагогічного університету опубліковані навчальні матеріали для учнівської і студентської молоді «Проблеми екології рідного краю», в яких розкрито екологічний стан території, висвітлено відомості про території та об'єкти природно-заповідного фонду, вперше створено серію картосхем заповідних об'єктів адміністративних районів області.

У 1994 році під егідою географічного факультету педінституту та Державного управління з охорони природи за безпосередньої участі М.П.Чайковського, регіонального науково-дослідницького центру «Збручекологія» проведена перша регіональна наукова конференція з екологічної проблематики на теренах Тернопільщини **«Екологічна ситуація у Тернопільській області, її аналіз та перспективи вирішення»**. В конференції брали участь представники наукових установ, навчальних закладів, природоохоронних, громадських організацій Тернопільської і сусідніх областей. В матеріалах конференції висвітлені екостани природних компонентів, екологічна ситуація, її вплив на здоров'я населення, підходи до розробки концепції екологічної безпеки регіону

та інші питання.

У 1997 році за його участі проведено **комплексні ботаніко-екологічні дослідження заповідних територій дністровської долини** у складі науковців В. Шиманської, Л. Царика, студентів географічного факультету ТДПУ. Зібрані гербарні матеріали, відзнятий відеофільм за

сценарієм Миколи Петровича, виявлені десятки перспективних для заповідання об'єктів, проведений моніторинг стану заповідних територій - склали основу наукового звіту експедиції. У 1997 році підготовлено колективну монографію «**Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення**» передмову до якої підготував **М.П.Чайковський**, виклавши історію створення цього унікального заповідного об'єкту Тернопільщини.

У 1997 році він бере безпосередню участь в ознайомленні польських студентів вищої педагогічної школи м. Кельце з унікальними природними об'єктами Тернопільщини.

У 1997 році підготовлено колективну монографію «**Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення**» передмову до якої підготував **М.П.Чайковський**, виклавши історію створення цього унікального заповідного об'єкту Тернопільщини. У 1997 році він

бере безпосередню участь в ознайомленні польських студентів вищої педагогічної школи м. Кельце з унікальними природними об'єктами Тернопільщини. В жовтні 1999 року в педагогічному університеті під егідою географічного факультету, Держуправління з екобезпеки (при безпосередній участі М.П. Чайковського) і Ойцовського національного парку (Польща) проведено **1 Міжнародну конференцію з еколого-географічної проблематики «Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці»**, в роботі якої прийняли участь 98 учасників з різних регіонів України і Республіки Польщі. Опубліковані матеріали розкривають теоретичні, прикладні, освітні і природоохоронні аспекти нового напрямку географічних досліджень.

У 2000 році М.П. Чайковським підготовлений анотований реєстр заповідних об'єктів і територій Тернопільської області, в якому нараховується **528 одиниць** заповідного фонду. Це свого роду підсумок довготривалої плідної природодослідницької, природоохоронної роботи відомого еколога. Впродовж тривалого періоду, ще з 1967 року, Микола Петрович за активної підтримки дружини, дочок, онуків висаджував саджанці екзотичних, реліктових і рідкісних дерев і чагарників у дворі

багатоповерхового будинку по вул. Винниченка. Сформувався сквер цінних у природному, науковому та естетичному відношеннях рослин, який у 1994 році отримав статус рукотворної ботанічної пам'ятки природи місцевого значення. Тут зростають гінго дволопатево, горіх чорний, сакура японська, ялиця біла, тис ягідний, тюльпанове дерево, секвоядендрон, метасеквоя китайська, а також декоративні чагарники і квіти. Рішенням Тернопільської міської ради пам'ятці природи у 2013 році присвоєно ім'я Чайковського М.П. При житті М.П. Чайковського були реалізовані всі його наукові та організаційно-управлінські задуми з розбудови заповідної мережі Тернопільщини:

створено природний заповідник «Медобори», два національні природні парки «Кременецькі гори» та «Дністровський каньйон», Голицький ботаніко-ентомологічний заказник, регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон» які репрезентують унікальні природні ландшафти Кременецького і Бережанського горбогір'їв, Товтровою кряжу, Дністровської долини, та понад 500 заказників, пам'яток природи, дендрологічних парків, ботанічних садів, заповідних урочищ залишаються внеском Миколи Петровича в природну скарбницю краю для нинішніх і прийдешніх поколінь.

Література:

1. Царик Л. Співпраця Миколи Петровича Чайковського з викладачами і студентами географічного факультету ТНПУ: історична ретроспектива. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині» Тернопіль: ред.-наук. відділ, 2022 С. 4-10.

2. Царик Л.П., Царик П.Л. Заповідна мережа / Природні умови та ресурси Тернопільщини. Тернопіль, ТОВ «Тернограф», 2011. С.424 – 467.

2. Царик Л.П., Царик П.Л., Царик В.Л. Чайковський М.П. – натхненник і організатор заповідної справи на Тернопільщині Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині» Тернопіль: ред.-наук. відділ, 2022, С. 25-29.

30 РОКІВ ПОТОМУ

Новицька С.Р., Боднарчук М.Б.

ekosvit76@ukr.net, bodnarchuk.mb@gmail.com

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,

The article deals with the history of the speciality «Ecology and Environmental Protection» at Ternopil State Pedagogical Institute and the first enrolment in the university for the non-pedagogical speciality «Geography and Ecology» in two groups.

Key words: *speciality, practice, graduates, initiation.*

Вирішення екологічних проблем значною мірою залежить від підготовки кваліфікованих спеціалістів в галузі екології, котрі б в прийнятті важливих рішень опиралися на відповідні екологічні знання. Надзвичайної актуальності ці завдання набули в 1990 роках, коли Україна зіштовхнулася з наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції, результатами економічного занепаду та масою екологічних проблем, пов'язаних з цими обставинами. З метою навчання і виховання фахівців-екологів, що б сприяло формуванню регіонального освітнього екосередовища, в 1993 році завдяки ідеям і зусиллям тогочасного декана географічного факультету Царика Любомира Петровича на теренах Тернопільського державного педагогічного інституту було ліцензовано спеціальність «Екологія та охорона навколишнього природного середовища» і відбувся перший в університеті набір на непедагогічну спеціальність «географія та екологія» у складі двох груп по 31 студенту в кожній. Цього ж року при кафедрі географії України і краєзнавства була створена секція геоекології. Викладачами секції розроблені перші навчальні плани, робочі програми з фундаментальних екологічних дисциплін, лекційні і лабораторні курси, підготовлені методичні розробки, практикуми. Географія абітурієнтів, що вступили на дану спеціальність була досить широкою: Закарпатська, Хмельницька, Тернопільська, Рівненська, Львівська області.